

DIRECT GEKOZEN BURGEMEESTERS IN DUITSLAND

**- EEN ONDERZOEK NAAR DE VERKIEZING, DE INSTITUTIONELE
POSITIE EN DE FEITELIJKE ROL VAN BURGEMEESTERS IN BADEN-
WÜRTTEMBERG, NORDRHEIN-WESTFALEN, HESSEN,
BRANDENBURG EN THÜRINGEN -**

Dr. Henk van der Kolk*

Dr. Angelika Vetter⁺

Prof. dr. Bas Denters*

* Universiteit Twente

Faculteit Bestuur, Beleid en Technologie

Postbus 217, 7500 AE Enschede

H.vanderKolk@utwente.nl

+ University of Stuttgart

Department of Sociology and Political Science

Breitscheidstrasse 2, 70174 Stuttgart

Twente/Stuttgart,

Januari/April 2004

**Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van
het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.**

© Ministerie van BZK

Inhoudsopgave

Rechtstreeks gekozen burgemeesters in west Europa	3
Burgemeesters in vijf Duitse deelstaten	4
Onderzoeksvragen	6
Methode.....	7
Tabel 1: Direct gekozen burgemeesters in alle Duitse deelstaten	8
Tabel 2: Analyse relevante wetgeving direct gekozen burgemeester in Duitsland.....	10
I. Algemeen.....	10
II Kandidaatstelling.....	12
III Verkiezingen.....	23
IV Aftreden.....	27
V Opkomst en afzetten.....	29
VI: wie worden burgemeester?.....	31
VII: Positie tov raad.....	34
VIII. Wethouders en ambtenaren.....	37
XI: Rol tov burgers	39
Tabel 3: Opkomst bij verkiezingen in de grotere gemeenten.....	40
Tabel 3a. Baden-Württemberg (1990-2002).....	40
Tabel 3b. Nordrhein-Westfalen (1990-2002)	41
Tabel 3c. Hessen (1990-2002).....	43
Tabel 3d. Brandenburg (1990-2002)	44
Tabel 3e. Thüringen (1990-2002).....	45
Tabel 4: persoonlijke kenmerken van burgemeesters in de vijf onderzochte deelstaten.....	46
Tabel 5: de relatie tussen burgemeester en raad (opinies van burgemeesters)	48
Tabel 6: rol ten opzichte van wethouders en ambtenaren.....	50
Tabel 7: rol ten opzichte van burgers.....	51
Literatuur (deels beschikbaar in Twente voor aanvullend onderzoek).....	52

Rechtstreeks gekozen burgemeesters in west Europa

In zeven landen in West Europa worden burgemeesters momenteel rechtstreeks gekozen. In *Noorwegen* hebben in 1999 20 gemeenten met beperkt succes geëxperimenteerd met de rechtstreeks gekozen burgemeester (Larsen 2002). In het *Verenigd Koninkrijk* stond de Local Government Act uit 2000 kiezers toe een referendum aan te vragen voor de invoering van een rechtstreeks gekozen burgemeester. Deze nieuwe wet resulteerde tot nu toe in 16 referenda. In 11 gemeenten is vervolgens een rechtstreeks gekozen burgemeester ingevoerd. Ook in Groot-Londen is een rechtstreeks gekozen burgemeester geïntroduceerd. In *Italië* rechtstreeks gekozen burgemeesters zijn geïntroduceerd in 1993 (Magnier 2003). In *Oostenrijk* staat de grondwet toe dat de burgemeester rechtstreeks wordt gekozen (behalve in Wenen). De daadwerkelijke invoering wordt echter overgelaten aan de verschillende Oostenrijkse deelstaten. Momenteel (begin 2004) hebben zes van de negen deelstaten inderdaad een rechtstreeks gekozen burgemeester ingevoerd. Ook in *Portugal* wordt de burgemeester rechtstreeks gekozen. In *Ierland* worden dit jaar (2004) de burgemeesters voor het eerste rechtstreeks gekozen. Tenslotte bestaan er rechtstreeks gekozen burgemeesters in 13 *Duitse deelstaten* (maar niet in Hamburg, Bremen en Berlijn). In al die 13 deelstaten worden verschillende verkiezingsprocedures gebruikt en heeft de burgemeester ook een andere rol.

Op 1 oktober 2003 heeft de minister van BZK een hoofdlijnennotitie naar het parlement gestuurd over de invoering van de rechtstreeks gekozen burgemeester. Daarin werd onder meer aangekondigd dat in maart 2006 ook in Nederland de burgemeester rechtstreeks gekozen zal worden (p. 14). Daartoe is een omvangrijke wetgevingsoperatie noodzakelijk. Straks moeten uiteraard niet alleen de verkiezing, maar ook de institutionele positie van de burgemeester eenduidig zijn vormgegeven. Met het oog daarop wil het ministerie weten hoe één en ander is geregeld in andere (vergelijkbare) stelsels. Op die manier kan worden voorkomen dat 'het wiel opnieuw wordt uitgevonden'.

In deze studie richten we ons op de verkiezing en de institutionele positie van de burgemeester in Duitse deelstaten. De analyse van verkiezingsprocedures en institutionele vormgeving maakt het mogelijk inzicht te verwerven in de werking van enkele stelsels die niet alleen sterk lijken op Nederland, maar die ook bestaan binnen één enkele nationale institutionele context. Verder is er, mede dankzij de betrekkelijk recente veranderingen in het Duitse stelsel veel literatuur voorhanden over de verkiezing en de institutionele positie van burgemeesters in Duitsland. De centrale onderzoeksvraag die we in deze studie beantwoorden luidt dan ook:

'Hoe wordt in Duitse deelstaten de direct gekozen burgemeester gekozen en wat is zijn institutionele positie en feitelijke rol?'

Burgemeesters in vijf Duitse deelstaten

De verkiezing en de institutionele rol van de burgemeester in Duitsland is voornamelijk geregeld in de gemeentewetten, kieswetten en kiesverordeningen van de verschillende deelstaten. Deze deelstaten hebben veel vrijheid bij de institutionele inrichting van de lokale bestuurslaag. Desondanks zijn er ook veel overeenkomsten. De meeste *Länder* zijn opgedeeld in *Bezirke*. Dit is een ambtelijke bestuurslaag die direct valt onder het niveau van het *Land*. De *Länder* zijn verder opgedeeld in gemeenten. Sommige van die gemeenten (de kleinere gemeenten, hoewel de omschrijving van 'klein' van deelstaat tot deelstaat kan verschillen), behoren samen tot een *Kreis*. Er zijn echter ook *Kreisfreie Städte*. Zowel gemeenten die tot een *Kreis* behoren, de *Kreisfreie Städte* als de *Kreise* zelf zijn democratisch gelegitimeerde bestuurslagen.

De taken van de verschillende bestuurslagen verschillen van deelstaat tot deelstaat. Interessant is, dat gemeenten niet allemaal dezelfde taken opgedragen hebben gekregen. Dat is logisch in het geval van de *Kreisfreie Städte*, die zowel *Kreis* als gemeente zijn, maar sommige gemeenten die tot een *Kreis* behoren kunnen taken opgedragen krijgen, die in een andere gevallen aan de *Kreis* zijn voorbehouden.

De institutionele structuur van gemeenten in de meeste Duitse deelstaten (met uitzondering van de stadstaten Berlijn, Bremen en Hamburg, is in de afgelopen decennia sterk veranderd (zie [tabel 1](#) op pagina 8). Tot begin jaren negentig kenden alleen Beieren en Baden-Württemberg een rechtstreeks gekozen burgemeester. Deze deelstaten hadden al sinds 1952, resp. 1956 ervaring met deze organisatievorm. Begin jaren negentig, na en mede gestimuleerd door de Duitse eenwording, introduceerden alle deelstaten de rechtstreeks gekozen burgemeester. In sommige gevallen is ook een rechtstreeks gekozen *Kreisrat* geïntroduceerd (voorzitter van de *Kreis*). Over dit laatste ambt zullen we het in dit rapport verder niet hebben.

Omdat er verschillende soorten gemeenten zijn, zijn er ook verschillende soorten burgemeesters. Zo kennen *Kreisfreie Städte* in veel gevallen een *Oberbürgermeister*. Kleinere gemeenten kennen soms een *Ehrenamtliche Bürgermeister* (een onbezoldigd bestuurder met vaak minder bevoegdheden). Grotere gemeenten die bij een *Kreis* horen kennen een *Hauptamtliche Bürgermeister*.

Gezien de algemene doelstelling van het onderzoek, heeft het geen zin voor *alle* deelstaten na te gaan hoe één en ander is geregeld. Ook heeft het geen zin ons te richten op alle typen

bestuurders. Veel belangrijker is het gedetailleerde informatie boven tafel te krijgen over een beperkt aantal deelstaten en een beperkte groep bestuurders. Daarom is in een vroeg stadium, in overleg met de opdrachtgever, besloten het onderzoek te beperken tot vijf Duitse deelstaten: **Baden-Württemberg (BW)**, **Nordrhein-Westfalen (NRW)**, **Hessen (He)** in (het voormalige) West Duitsland en **Brandenburg, en Thüringen** in (het voormalige) Oost Duitsland. Ook is besloten ons voornamelijk te richten op de *Hauptamtliche Bürgermeister*. Overigens zullen we in de resultaten regelmatig verwijzen naar vooral de figuur van de *Ehrenamtliche Bürgermeister*.

Bestudering van Baden-Württemberg is van belang omdat deze deelstaat reeds lang een rechtstreeks gekozen burgemeester kent, terwijl die rechtstreeks verkiezing in de andere deelstaten betrekkelijk recent is ingevoerd. De burgemeester in deze deelstaat wordt vaak gezien als 'a politieke' bestuurder, die vooral 'de boel bij elkaar moet houden'.

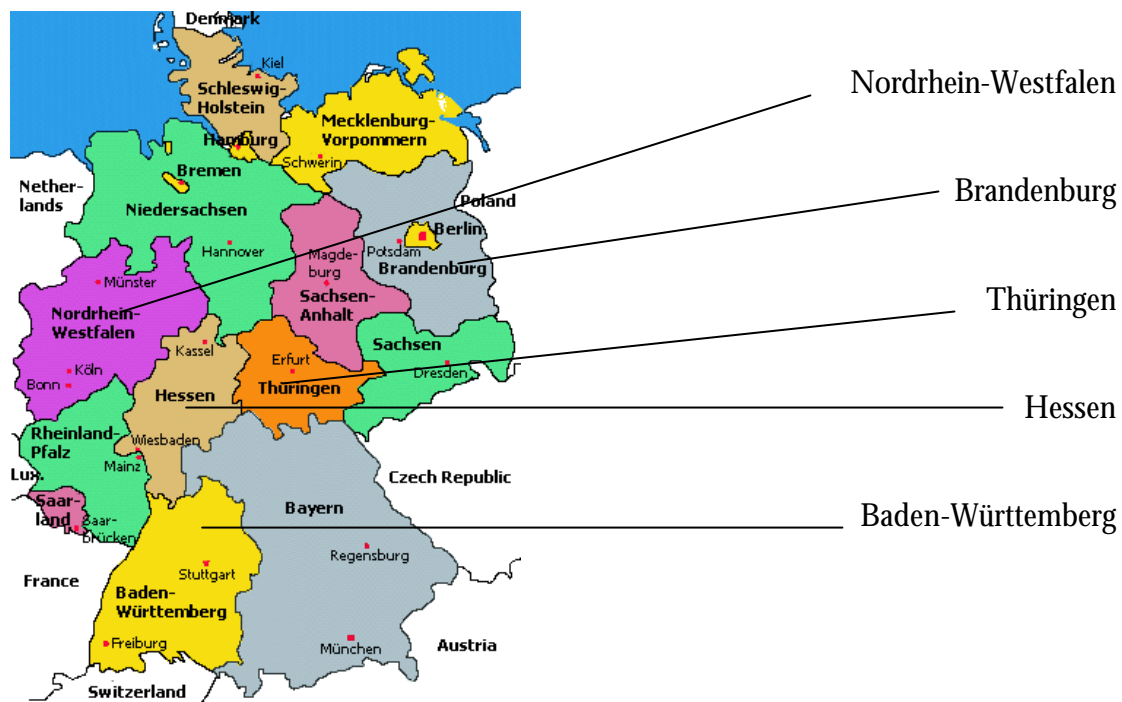
Nordrhein-Westfalen wordt bestudeerd omdat het als enige deelstaat de verkiezing van burgemeesters en de raad heeft gecombineerd (zie [tabel 1](#) op pagina 8). Mogelijk mede als gevolg daarvan lijkt de positie van de burgemeester in Nordrhein-Westfalen sterker gepolitiseerd dan in de andere deelstaten. Zo wordt in een vergelijking tussen burgemeesters van Baden-Württemberg en Nordrhein-Westfalen geconcludeerd dat burgemeesters in die laatste deelstaat relatief meer tijd besteden aan de partij en minder aan burgers en dat zij minder vaak onafhankelijk van een politieke partij worden gekozen (Bogumil, Gehne et al. 2003).

De selectie van Hessen ligt ook voor de hand. De institutionele structuur van deze deelstaat leek altijd al veel op die van Nederland. En anders dan in de andere deelstaten was het bestuur in deze deelstaat sterk collegiaal georiënteerd. De invoering van de rechtstreeks gekozen burgemeester in Hessen heeft aan het principe van de collegialiteit ook weinig veranderd: de burgemeester bestuurt samen met de wethouders. In andere deelstaten is van die collegialiteit (althans formeel) weinig terug te vinden: de burgemeester is daar simpelweg het hoogste ambt binnen de uitvoerende macht.

In Brandenburg bestaat sinds de invoering van de gekozen burgemeester ook een uitvoerig beschreven procedure over het afzetten van die burgemeester door de bevolking. Van die procedure is ook vaak gebruik gemaakt.

Omdat de instituties in het voormalige Oost-Duitsland zouden afwijken van de deelstaten in het voormalige West-Duitsland is er voor gekozen als vijfde deelstaat een tweede (voormalig) Oost Duitse deelstaat: te bestuderen: Thüringen. Bovendien waren uit Thüringen aanvullende enquêtegegevens beschikbaar.

Figuur 1: geselecteerde deelstaten

Onderzoeksvragen

De eerder geformuleerde centrale onderzoeksvraag is verdeeld in een groot aantal onderzoeksvragen. Deze vragen hebben betrekking op negen algemene onderwerpen:

I. Waar is verkiezing en institutionele positie gereguleerd?

II. Hoe vindt kandidaatstelling plaats?

III. Hoe zijn de verkiezingen precies geregeld?

VI. Hoe is het afzetten en terugtreden van burgemeesters geregeld?

V. Hoe hoog is de opkomst bij verkiezingen en hoe vaak worden afzettingsprocedures gebruikt?

VI. Wie worden er burgemeester?

VII. Wat is de positie van de burgemeester tov. De gemeenteraad?

VIII. Wat is de positie tov. Wethouders en ambtenaren?

IX. Wat is de positie van de burgemeester tov. Burgers?

De Romeinse nummering keert ook terug in de resultatentabel ([tabel 2](#) op pagina 10).

Methode

Veel van de onderzoeksonderwerpen/ vragen, betreffen formele regelingen. De primaire onderzoeksmethode is dan ook wetsanalyse. Van alle deelstaten zijn de gemeentewet, de kieswet en de kiesverordening verzameld. Bovendien zijn allerlei bijlagen verzameld. Van belang voor allerlei praktische zaken (tijdstabellen, formulieren, handleidingen) is verder <http://www.kohlhammer.de/kohlhammer.de/index.cfm?> (Formulare -> Öffentliche Verwaltung -> Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland (landesspezifische Wahlen). Middels deze site kan allerlei ondersteunend materiaal voor specifieke verkiezingen worden besteld. Het verzamelde materiaal is vervolgens aan de hand van een groot aantal vragen geanalyseerd ([resultaten in tabel 2](#)). Verder is een grote hoeveelheid literatuur verzameld en geanalyseerd op punten waar de verschillende wetten geen uitsluitel gaven.

Tabel 1: Direct gekozen burgemeesters in alle Duitse deelstaten ¹

	Bevolking en gemeenten ²				Oorspong bestuursmodel			Verkiezingen en zittingsduur				Positie burgemeester			Recall procedure ³			
Land:	Aantal inwoners (in miljoenen)	Aantal Kreisfreie Städte	Aantal kreisen	Aantal gemeenten binnen de Kreise, zowel ambtsfrei als verwaltungsgemeenschappen ⁴	Oost of west?	Oorspronkelijke bestuursmodel ⁵	Direct gekozen burgemeester sinds:	Burgemeester gekozen voor de periode van: ⁶	Raad gekozen voor een periode van:	Verkiezingen raad en burgemeester tegelijk? ⁷	Wethouders (ha) ⁸ ben. v. periode van:	Vormgeving college ⁹	Wie is voorzitter van de raad? ¹⁰	B. voorz. raadscommissies? ¹¹	Is ere en recall procedure?	(Hoe) kan het electoraat initiatief nemen tot een 'recall'?	(Hoe) kan de raad het initiatief nemen tot een recall procedure	Hoeveel kiesgerechtigde inwoners moeten instemmen met een 'recall' (%)
Baden-Württemberg	10.5	9	35	1.111	West	SDR	1.4.56	8	5	Nee	8	M B	Ja	-	----	----	----	
Bayern	12.2	25	71	2.031	West	SDR	15.1.52	6	6	(Ja)	6	M B	Ja	-	----	----	----	
Brandenburg	2.6	4	14	1.470	Oost	-	5.12.93/ 20.5.98	(5)/ 8	5	(Nee)	8	M RV	Nee	+	25-20- 15 ¹²	2/3	25	
Hessen	6.1	5	21	421	West	Mag	20.5.92	6	5	Nee	6	C RV	Nee	+	----	2/3	25	
Mecklenburg-Vorpommern	1.8	6	12	988	Oost	-	13.6.99	(5) 7-9	5	Nee	5	M RV	Ja	+	----	2/3	33,3	
Niedersachsen	7.9	9	38	1.020	West	NDR	22.8.96	5	5	Ja	5	M V (B) ¹³	Nee(ja)	+	----	¾	25	
Nordrhein-Westfalen	18.0	23	31	373	West	NDR	17.10.94	5	5	Ja	8 (?)	M B	Ja	+	----	2/3	25	

¹ Voor een vergelijkbaar overzicht zie onder meer (Schefold 1996: 11). Voor zover afwijkende gegevens zijn gevonden in andere publicaties zijn de gegevens gecontroleerd aan de hand van de relevante wetgeving.

² Per 1.1.2001 (Deutscher Städtetag)

³ Te vinden in (Wollmann 2003)

⁴ Niet alle gemeenten zijn hetzelfde. Bovendien bestaan er in Duitsland enkele bewoonde, gemeentevrije gebieden.

⁵ SDR: Süddeutsche Ratverfassung; Mag: (unechte) Magistratsverfassung (ook grotere gemeenten SH); NDR: Norddeutsche Ratverfassung; BV: (rheinische) Bürgermeisterverfassung (ook in kleinere gemeenten SH); voor algemene verwijzing (Knemeyer 1999: 109), zie ook (Schefold 1996: 3 ev.)

⁶ Tussen haakjes de 'ehrenamtliche' burgemeester.

⁷ De 'hoofdregel' staat in de tabel. Er zijn soms uitzonderingen.

⁸ HA = Hauptamtlich. In alle *Länder* worden de wethouders (Beigeordnete) gekozen door de raad soms (expliciet) op voordracht van de burgemeester.

⁹ C: collegiaal; M: monocratisch (Knemeyer 1999:112-117)

	Bevolking en gemeenten ²				Oorspong bestuursmodel			Verkiezingen en zittingsduur				Positie burgemeester			Recall procedure ³					
Land:	Aantal inwoners (in miljoen)		Aantal Kreisfreie Städte	Aantal kreisen	Aantal gemeenten binnen de Kreise, zowel ambtsfrei als Verwaltungsgemeinschaften ⁴		Oost of west?	Oorspronkelijke bestuursmodel ⁵	Direct gekozen burgemeester sinds:	Burgemeester gekozen voor de periode van: ⁶	Raad gekozen voor een periode van:	Verkiezingen raad en burgemeester tegelijk? ⁷	Wethouders (ha) ⁸ ben. v. periode van:	Vormgeving college ⁹	Wie is voorzitter van de raad? ¹⁰	B. voorz. raadscommissies? ¹¹	Is ere en recall procedure?	(Hoe) kan het electoraat initiatief nemen tot een 'recall'?	(Hoe) kan de raad het initiatief nemen tot een recall procedure	Hoeveel kiesgerechtigde inwoners moeten instemmen met een 'recall' (%)
Rheinland-Pfalz	4.0	12	24	2.294	West	BV	5.10.93	(5) 8	5	Nee	8	M B	Ja	+	---	2/3	30			
Saarland	1.1	-	6	52	West	BV	16.6.94	8	5	Nee	8	M B	Ja	+	---	2/3	30			
Sachsen	4.4	7	22	533	Oost	-	12.6.94	7	5	Nee	7	M B	Ja	+	33,3	¾	50			
Sachsen-Anhalt	2.6	3	21	1.286	Oost	-	12.6.94	7	5	Nee	7	M V	Ja	+	---	¾	30			
Schleswig-Holstein	2.8	4	11	1.128	West	MV/BV	23.7.96	(5) 6-8	6-8	?	6-8	M RV	Nee	+	25	2/3	33,3			
Thüringen	2.4	6	17	1.011	Oost	-	12.6.94	(5) 6	5	Nee	4	M (B)	Ja	+	---	½	30			

¹⁰ B: burgemeester; V: raadsvoorzitter (technisch); RV: raadsvoorzitter (sterk) (Knemeyer 1999: 112-117)

¹¹ Gebaseerd op (Gisevius 1999: 39)

¹² In kleine gemeenten (tot 20.000) 25%, in grotere gemeenten (groter dan 60.000) slechts 15% van de kiesgerechtigde inwoners §81 Kieswet van Brandenburg

¹³ In Nedersaksen hebben de gemeenten de optie te kiezen tussen twee verschillende modellen (Knemeyer 1999: 112 en 115).

Tabel 2: Analyse relevante wetgeving direct gekozen burgemeester in Duitsland

Toelichting: In tabel 2 staan verwijzingen naar de precieze onderzoeksvragen (kolom 1), naar de relevante wetgeving in de verschillende deelstaten (de kolommen 2 tot en met 6) en verwijzing naar de overige literatuur (voor zover van belang) (kolom 7). De afkorting GO staat voor gemeentewet; de afkorting KW staat voor kieswet; de afkorting KO staat voor kiesverordening. Deze wetten zijn elektronisch beschikbaar op een CD ROM. De tabellen waarnaar aan het eind van deze tabel wordt verwezen staan achteraan in deze eindrapportage. *Indien gebruikt wordt gemaakt van de elektronische versie van deze tekst op CD-Rom kan binnen de tabel worden 'geklikt' naar de relevante wetsartikelen en de relevante tabellen.*

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
	<i>I. Algemeen</i>						
1	<i>Algemene, aanbevolen literatuur (zie onderaan in de literatuurlijst)</i>	(Gern 1998: 194-217; Dols and Plate 1999: 131-150; Sixt 1999)	(Buhren 1995: 91-120)	(Birkenfeld-Pfeiffer 2001; Foerstemann 2002: 159-218)	(Sundermann and Miltkau 1995: 127-150; Nierhaus 2003: 110-116)	(Oehler 2004 (in Vorbereitung); Schmidt 2004 (in Vorbereitung); Gnauck??)	Gemeenterecht (Gern 2003). Over burgemeesters iha: (Bovenschulte and Buß 1996; Schefold 1996).
2	<i>Wanneer werd de direct gekozen burgemeester geïntroduceerd?</i>	1956	1994	1992	1993	1994	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
3	Worden de burgemeesters-verkiezingen in alle gemeenten op dezelfde dag gehouden?	Nee, KW §2 (2)	Ja, maar er zijn tijdelijke uitzonderingen (tussentijdse verkiezingen bij vervanging). GO § 65 (1-4) . Verkiezingen vallen samen met die van de raad.	Nee, GO §42 (3) , KW §42	Nee, voor hauptamtliche BM in amtsfreien Gemeinden, KW §74 Ja, voor ehrenamtliche BM in amtsangeh. Gemeinden (KW §73)	Nee, voor hauptamtliche BM KW §25 Ja, voor ehrenamtliche BM (samen met de raad) KW § 26	
4	Vallen raads- en burgemeesterverkiezingen op dezelfde dag?	Niet standaard, maar dat hangt van de raad af, die beslist over de dag van verkiezingen (binnen randvoorwaarden) KW §2 (2-3) KW § 38 (1)	Ja, dat blijkt onder meer uit GO § 65 (2) .	Niet standaard, maar het mag wel blijkens GO § 42 (3) en KW § 2 (3)	Voor HA niet, KW §74 (1) Voor EA wel, KW §73 (1)	Voor HA, nee Voor EA, ja KW § 26	
5	Wat is de zittingstermijn van de burgemeester (Hauptamtlich)	8 jaar GO § 42 (3)	5 jaar GO § 65 (1) .	6 jaar GO § 39 (3)	HA, 8 jaar GO §62 EA, 5 Jaar GO §59 (2)	HA, 6 jaar GO 28 (3) , EA, 5 jaar, GO 28 (3) , (of korter, als het om een tussentijdse vervanging gaat)	
6	Wat is de zittingstermijn van de raad	5 jaar (raad) GO § 30 (1)	5 jaar GO § 42 (1)	5 jaar GO § 36	5 jaar GO § 33 en KW §7	5 jaar GO § 23 (2)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
<i>II Kandidaatstelling</i>							
7	<i>Wie mag zich kandidaat stellen voor het raadslidmaatschap? (Zie voor actief kiesrecht vraag 22)</i>	Inwoners (Duitse nationaliteit of nationaliteit ander EU land), (3 maanden), niet uitgesloten van kiesrecht GO § 28 , verkiesbaarheid vanaf 18, GO § 12	Inwoners (Duitse nationaliteit of nationaliteit ander EU land) (3 maanden), niet uitgesloten van kiesrecht en geen rechterlijke uitspraak KW § 12 , verkiesbaarheid vanaf 18 jaar.	Inwoners (Duitse nationaliteit of nationaliteit ander EU land) (6 maanden), niet uitgesloten kiesrecht (curatele of rechtsuitspraak): GO § 30 en 32 , verkiesbaarheid vanaf 18 jaar.	Inwoners (Duitse nationaliteit of nationaliteit ander EU land) (3 maanden), KW § 11 , geen rechterlijke uitspraak. Verkiesbaarheid vanaf 18 jaar KW § 8	Inwoners (Duitse nationaliteit of nationaliteit ander EU land) (3 maanden), KW § 12 , geen rechterlijke uitspraak. Verkiesbaarheid vanaf 18 KW § 1 (1) Verder worden wel wat aanvullende eisen gesteld waaronder, dat men moet doorgeven of men geen Inof. Mitarbeiter is geweest.	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
8	Wie mag zich kandidaat stellen voor het burgemeestersschap? (voor incompatibiliteiten zie vraag 42)	Zie onder raad Aanvullende eisen: Leeftijd: 25-65, GO § 46 (1) Geen inwonervereiste GO § 46	Zie onder raad Aanvullende eisen: Leeftijd: ouder dan 23. Geen inwonervereiste GO § 65 (5) Zie ook (Andersen and Bovermann 2002: 15ff). Daarin ook dat er expliciet geen verdere beperkingen zijn opgelegd (bondsdagleden etc.)	Zie onder raad. Aanvullende eisen: Leeftijd: 25-64 GO §39 (2) Geen inwonervereiste o.m. GO § 30	Zie onder raad. Aanvullende eisen: Alg KW § 65 EA: als kiesgerechtigd (dus ook inwoner) HA: KW § 65 (2) leeftijd 25-62. geen inwonervereiste! Wel inclusief rechterlijke uitspraak KW § 65 (4-5)	Zie onder raad. aanvullende eisen: leeftijd: 21-65, KW § 24 (2) EA: wel inwonervereiste (6 maanden) KW § 24 (2) HA: geen inwonervereiste KW § 24 (4)	Messerle (internet source) bespreekt discussie over de leeftijdseisen.

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
9	<i>Welke eisen worden gesteld aan kandidaatstelling (burgemeester)?</i>	Aantal handtekeningen afh. v. gemeentegrootte (aantal inwoners) KW § 10 (3.4) Geldt niet voor de zittende burgemeester. KW § 10 (3) kandidaten moeten onder ede een verklaring afleggen KW § 10 (3.4) Zie voor details KO § 20 (2). Daaruit blijkt dat een bezoek aan het gemeentehuis voor een ondersteuning niet noodzakelijk is.	Aantal handtekeningen afh. v. aantal raadsleden KW § 46d (1) Geldt niet voor de zittende burgemeester. KW § 46d (1) Voor kandidaten van zittende partijen afwijkende voorschriften, KW 15 (2). Zie ook (Andersen and Bovermann 2002: 15ff). Verwacht waren meer onafhankelijke kandidaten, maar dat was in NRW niet het geval.	Aantal handtekeningen afh. v. aantal raadsleden KW §45 (3) Voor kandidaten van zittende partijen afwijkende voorschriften KW §45 (3)	Aantal handtekeningen afh. v. aantal raadsleden, ondersteuning is strikt geregeld met notaris of bezoek aan gemeentehuis KW §28 (6). Geldt soms niet voor de zittende burgemeester. KW §28 (7). Voor kandidaten van zittende partijen afwijkende voorschriften KW §28 (7). Specifieke eisen KW §69.70.	Aantal handtekeningen afh. v. aantal raadsleden KW § 24 (5) Voor kandidaten van zittende partijen afwijkende voorschriften, KW § 14 (1) Verder algemene verwijzing naar KW § 14 (1.3.6), KW §15, KW §16	Ter toelichting: Iedereen die voldoet aan de eisen genoemd bij vraag 8 mag zich kandidaat stellen. In sommige deelstaten gelden voor zittende burgemeesters en voor burgemeesters van gevestigde politieke partijen iets andere regels.

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1 0	Mogen partijen (a) een kandidaat steunen, (b) meer dan één kandidaat steunen (c) samen met andere partijen een kandidaat steunen	Bij kandidaatstelling en op het stembriefje spelen politieke partijen geen formele rol. Zie ook (Ludwig 2003: 66)	Steun mag zie KW § 15 , en ook KW § 46c (3) . Omdat de kandidaat door de partij moet worden gekozen KW § 17 is steun aan concurrerende kandidaten moeilijk voor te stellen. (c) samen met anderen mag wel, maar is verder niet in de wet geregeld. Zie ook (Holtkamp 2002: 67 ev.) over het vraagstuk van de 'cohabitation'.	Partijen mogen inderdaad kandidaat steunen: KW §10 (2) , kunnen maar één kandidaat steunen KW § 10 (3) , kunnen dat waarschijnlijk niet met meer partijen KW § 10 (4) .	(a) Steun ja, KW §69 . (b) een 'Wahlvorschlag' mag maar één naam bevatten KW § 70 (1) en een partij mag maar één Wahlvorschlag indienen. (c) Verschillende partijen kunnen één kandidaat steunen: KW § 32 . Dan mogen ze geen zelfstandige voordracht doen.	(a) Ja KW § 14 (1) (b) Meer dan één kandidaat steunen kan niet KW § 14 (1) (c) Blijkens KW § 14 (4) ook samen met andere partijen.	
1 1	Kan een burgemeesters kandidaat tegelijk kandidaat zijn in een andere gemeente?	Nee, (Gisevius 1999: 55)	Nee, KW § 46d (2) (Gisevius 1999: 55)	Nee (Gisevius 1999: 55)	Nee, KW § 70 (7) (Gisevius 1999: 55)	Nee (Gisevius 1999: 55)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1	<i>Kan een burgemeester ook</i>	Kandidaatstelling niet	Ja, (Gehne and Holtkamp	Kandidaatstelling niet	Kandidaatstelling niet	Kandidaatstelling niet	
2	<i>kandidaat zijn voor de gemeenteraadsverkiezingen?</i>	uitgesloten (zie hiervoor passief kiesrecht raad, vraag 7),	2002: 102). Bij de gecombineerde verkiezingen in NRW is dit ook gebruikelijk (ruim 60% van de kandidaten was in 1999 ook lijsttrekker (lijsttrekker als b. kandidaat). Burgemeesters van buiten de gemeente mogen uiteraard niet ook kandidaat zijn voor de raad.	uitgesloten (zie hiervoor passief kiesrecht raad, vraag 7).	uitgesloten (zie hiervoor passief kiesrecht raad, vraag 7).	uitgesloten (zie hiervoor passief kiesrecht raad, vraag 7).	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1 3	<i>Hoelang van tevoren moet de verkiezing bekend worden gemaakt?</i>	34 dagen voor de verkiezingen KW § 3 (2)	Dag wordt vastgesteld door het ministerie KW § 14 . In de kieswet wordt geen termijn voor bekendmaking genoemd.	Bekendmaking uiterlijk 79 dagen voor de verkiezingen KO § 22 Als de verkiezingen samenvallen met een andere verkiezing: minstens 4 maanden van tevoren vastgesteld KW § 42 Verkiezingen vinden 6 tot 3 maanden voor afloop van de ambtstermijn plaats GO § 42 (3) (zie voor hervervkiezing GO § 40)	120 dagen voor de verkiezing KW § 26	Uiterlijk 58 dagen voor de verkiezingen oproep tot kandidaatstelling KW §17 (1)	
1 4	<i>Tot hoe lang voor de verkiezingen kan men zich kandidaat stellen</i>	Sluiting kandidaatstelling 27 dagen voor de verkiezingen, raad kan beslissen dat het later is KW § 10 (1)	48 dagen, KW § 15 Binnen 39 dagen voor de verkiezingen beslist de Wahlleiter over kandidatuur (KW § 18-3) Zie zelfde artikel voor meer tijdsperioden.	66 dagen KO § 22	38 dagen voor de verkiezing (12.00 uur) KW § 69 (2)	44 dagen (18.00 uur) KW §17 (1)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1	<i>Welk orgaan controleert</i>	Wahlausschuss	Wahlleiter KW § 2-1	Wahlausschuss,	Algemeen KW § 14 :	Gemeindewahlleiter	Ter vergelijking: de taken van het hoofdstembureau (NL) zijn te vergelijken met die van de 'Wahlausschuss'. De taken van een stembureau (NL) zijn te vergelijken met die van de 'Wahlvorstand' (zie echter toelichting bij vraag 30).
5	<i>kandidaatstellen, verkiezing etc.</i>	KW § 11 (1) Wahlvorstand KW §14 (in de districten) (vgl stembureaus)	Wahlausschuss (idem-2) en de 'Wahlvorstand' (idem-3) (stembureau)	Wahlleiter, Wahlvorstände Algemeen: KW §4 (1) . Specifiek Wahlleiter en – ausschuss KW §5 . Wahlvorstände KW § 6	Wahlleiter, wahlausschuss en Wahlvorstand Wahlleiter en – ausschuss KW §§15, 16, 66	KO § 2, KO §19 Gemeindewahlausschuss KO § 3 KO §22, §3 Gemeindewahlvorstand KO § 4	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1 6	Wie benoemt, dan wel kiest dit orgaan?	Wahlausschuss: Burgemeester en twee andere personen benoemd door de raad KW § 11 (2). Voor de b. verkiezingen kiest de raad een andere persoon als voorzitter (idem.) Wahlvorstand: benoemd door de burgemeester KW § 14	'Wahlleiter' is normaliter de hoogste ambtenaar (= burgemeester), maar deze mag bij de burgemeesters verkiezing geen Wahlleiter zijn KW § 2 (2). In dat geval treedt zijn 'plaatsvervanger' op als Wahlleiter en die wordt blijkens GO § 67 door de raad gekozen. 'Wahlausschuss' KW § 2(3) bestaat uit de wahlleiter en enkele door de raad gekozen leden 'Wahlvorstand' (stembureau) KW § 2 (4) benoemd door de 'Gemeindedirector'	Wahlleiter is de burgemeester, KW § 5, maar niet bij de burgemeesterverkiezing, dan kiest de raad een ander. De Wahlausschuss wordt door de raad samengesteld als afspiegeling van de raad KW § 5 Wahlvorstand benoemd door de Gemeindevorstand KW § 5	Wahlleiter benoemd door de raad (hoger toezicht) KW § 15, zie ook KO § 2 Wahlausschuss benoemd door Wahlleiter op voordracht van de politieke partijen KW § 16, zie ook KO § 3 Wahlvorstand wordt benoemd door de Wahlleiter KW § 17	Gemeindewahlleiter is de burgemeester, maar de raad kiest een ander (wethouder of ambtenaar) als de b. kandidaat is KW § 4 (2) Gemeindewahlausschuss Op voordracht van de partijen bijeengeroepen door de Wahlleiter KO § 3 (1), zie ook KW § 4 (4) Gemeindewahlvorstand Wordt benoemd door de Wahlleiter KW § 5	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1 7	Welke taken heeft dit orgaan (onder meer)? (algemeen)	Wahlausschuss <u>KW § 8 (3)</u> <u>KW § 19 (4)</u> Vaststellen uitslag <u>KO § 43</u> Wahlvorstand <u>KO § 22</u> (en verder): gang van zaken op het stembureau	Wahlleiter <u>KO § 4</u> (zeer uitvoerig) Wahlausschuss <u>KO § 2</u> (zeer uitvoerig) Wahlvorstand, zie vooral <u>KO § 7</u>	Wahlleiter: o.m. leiden van de Ausschuss <u>KW § 5</u>, zie vooral <u>KO § 2</u> Wahlausschuss: o.m. vaststellen uitslagen <u>KW § 22</u>, zie verder vooral zie vooral <u>KO § 3</u> Wahlvorstand, zie vooral zie vooral <u>KO § 4</u>	Wahlleiter <u>KO § 4</u> Wahlausschuss <u>KO § 4</u> (zeer uitvoerig) Wahlvorstand, zie <u>KO § 5</u> Specifieke taken zie ook <u>KW §§ 20-25, 27, 28, 31</u> alsmede <u>KO §§1-7, 31-40</u>	Gemeindewahlleiter <u>KO § 2</u> Gemeindewahlausschuss <u>KW § 4 (4)</u> Gemeindewahlvorstand <u>KW § 5</u>	
1 8	Welk orgaan stelt de uitslag vast? (zie verder ook vraag 30)	In eerste instantie de Wahlausschuss <u>KO § 43</u> <u>(2)</u>	In eerste instantie de Wahlausschuss <u>KW § 34</u>	In eerste instantie de Wahlausschuss <u>KW § 25</u>	In eerste instantie de Wahlausschuss <u>KW § 46</u> en <u>§ 77</u>	In eerste instantie de Gemeindewahlausschuss <u>KW § 9 (5-6)</u>	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
1	Kan men in beroep gaan bij de besluiten/handelingen van dit orgaan?	Ja, bij de 'Rechtsaufsichtsbehörde' (hogere bestuurslaag)	<u>KW § 39</u> bij de Wahlleiter <u>KW § 40</u> nieuwe raad doet uitspraken over deze bezwaren <u>KW § 41</u> binnen een maand kan dan bij de bestuursrechter beroep worden aangetekend tegen dit besluit	<u>KW § 25</u> bij de Wahlleiter <u>KW § 26</u> nieuwe raad doet uitspraken over deze bezwaren <u>KW § 27</u> binnen een maand kan dan bij de bestuursrechter beroep worden aangetekend tegen dit besluit	<u>KW § 55</u> bij de Wahlleiter <u>KW § 56</u> nieuwe raad doet uitspraken over deze bezwaren. Deze stelt ook de uitslag vast. <u>KW § 58</u> binnen een maand kan dan bij de bestuursrechter beroep worden aangetekend tegen dit besluit	<u>KW § 31-32</u> , bij de 'Rechtsaufsichtsbehörde' (hogere bestuurslaag)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
20	Welke procedure wordt gehanteerd als (a) er maar één kandidaat is of (b) als er geen kandidaten zijn.	Als er één of geen kandidaten zijn, mogen kiezers op het stembriefje zelf een naam invullen (KW § 19) (a) zie bijlage 10 van de KO (b) dan kan de kiezer zelf een naam opgeven (zie bijlage 11 van de KO)	Als er slechts één kandidaat is: KW § 46 c KO § 75 c : alleen gekozen als minstens 25% van de kiesgerechtigden (en de meerderheid) de enige kandidaat steunt. Ook na navraag in NRW is niet duidelijk geworden wat er gebeurt als er géén kandidaat is. Het is in ieder geval nog nooit voorgekomen.	Als slechts één kandidaat: GO 39 en KW 46 (2) : voor of tegen de ene kandidaat (zie ook bijlage DW 11). Indien er geen kandidaat is, wordt door een hogere bestuurslaag een waarnemer benoemd totdat er toch een verkiezing kan plaats vinden (antwoord van de 'Präsidenten des Hessischen Städtetages', Herr Dieter Schlempp)	Als slechts één kandidaat: KW §75 (2) Indien geen kandidaat, dan verkiezing door de raad KW § 72(5)	Als er één of geen kandidaten zijn (zie KW §24 (5)) gaan de verkiezingen door en mogen kiezers zelf een naam toevoegen, zie ook KO § 25 en de verwijzing naar bijlagen 12, 13 en 14	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
<i>III Verkiezingen</i>							
2 1	<i>(Hoe) is de campagne gereguleerd</i>	(Gisevius 1999: 56 ev) Ondersteuning door de gemeente mag wel, maar mag geen enkele kandidaat bevoordelen (ook de zittende burgemeester niet, bijv geen gebruik dienstauto voor campagne) Zie ook (Roth 1998)	(Gisevius 1999: 56 ev) Ondersteuning door de gemeente mag wel, maar mag geen enkele kandidaat bevoordelen (ook de zittende burgemeester niet, bijv geen gebruik dienstauto voor campagne)	(Gisevius 1999: 56 ev) Ondersteuning door de gemeente mag wel, maar mag geen enkele kandidaat bevoordelen (ook de zittende burgemeester niet, bijv geen gebruik dienstauto voor campagne)	Campagne niet in het stembureau KW §42 (ook in enkele andere Länder expliciet in de wet opgenomen). (Gisevius 1999: 56 ev) Ondersteuning door de gemeente mag wel, maar mag geen enkele kandidaat bevoordelen (ook de zittende burgemeester niet, bijv geen gebruik dienstauto voor campagne)	Campagne niet in het stembureau KW §10 (ook in enkele andere Länder expliciet in de wet opgenomen). (Gisevius 1999: 56 ev) Ondersteuning door de gemeente mag wel, maar mag geen enkele kandidaat bevoordelen (ook de zittende burgemeester niet, bijv geen gebruik dienstauto voor campagne)	Zie ook iets over het verwerven van gelden (Gisevius 1999: 99 ev en vooral 132). Dit is vooral een 'userguide'
2 2	<i>Wie mogen er stemmen bij raadsverkiezingen?</i>	GO §12-14 , 18 jaar, <i>Inwoners</i> (Duits of andere EU nationaliteit), (3 maanden) niet uitgesloten van kiesrecht	KW § 7 <i>inwoners</i> (Duits of andere EU nationaliteit) (3 maanden), 16 jaar, niet als onder curatele of agv uitspraak rechter KW § 8	Inwoners (Duits of andere EU nationaliteit), (3 maanden), 18 jaar, GO § 30 , niet als onder curatele of agv uitspraak rechter GO § 31	Inwoners (Duits of andere EU nationaliteit) (3 maanden) KW 8-9 , 18 jaar, KW § 9 , geen rechterlijke uitspraak, zie ook KW § 10	Inwoners (Duits of andere EU nationaliteit) (3 maanden) GO § 10 (2) , expliciet KO § 1 voor EU burgers, meest expliciet in KW §§1-3 , 18 jaar en ouder, niet onder curatele of in een inrichting voor geesteszieken en geen rechterlijke uitspraak	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
2 3	Zijn er aanvullende eisen aan actieve deelname aan de burgemeestersverkiezingen? (ten opzichte van vraag 22)	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	
2 4	Wordt de kandidaat op het stembiljet gepresenteerd namens een politieke partij indien deze kandidaat zich ook namens een partij heeft gekandideerd (zie onderzoeksvraag 10 voor de kandidaatstelling)	Nee, (in de bijlagen)	Ja, zie KW § 15 , en ook KW § 46c (3) .	Ja, KO § 23 zie ook bijlage DW 09	Ja, KO § 41	Ja, zie bijlage .	
2 5	Hoe ziet het stembriefje er uit?	In bijlagen 9, 10 en 11	KO § 75 c (bijlage 17c)	Bijlage DW 09	KW §§75, 39 Appendix 11c (niet beschikbaar)	KO §25 en bijlagen 12 tot en met 14	
2 6	Wordt elektronisch stemmen gebruikt?	Nee, alleen wat beperkte experimenten in Esslingen en Fellbach	KO § 84 , er vinden experimenten plaats (zie NEDAP)	Nee	Experimenten (zie NEDAP), (nog) geen wettelijke regeling, zie ook www.brandenburg.de/evoting/	Nee	
2 7	Welk kiesstelsel wordt gebruikt?	Twee ronden GO § 45	Twee ronden KW § 46 c (2)	Twee ronden GO §39	Twee ronden KW §§72, 76, 45(1)	Twee ronden KW § 24 (6)	
2 8	Hoeveel tijd is er tussen de eerste en de tweede verkiezing?	2 tot 4 weken GO § 45 (2)	2 weken (uitzonderingen toegestaan) KW § 46 c	2 tot 4 weken GO §39 (1b)	2 tot 5 weken KW §72, (2)	Binnen 14 dagen KW § 24 (6)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
29	Valt de burgemeesters verkiezing (wel eens) samen met een andere verkiezing?	Hangt van de raad af, die beslist over de dag van verkiezingen (binnen randvoorwaarden) KW §2 (2-3) KW § 38 (1) Zie ook KW 55 (15) voor een verwijzing naar KO § 50 ev. (gaat vooral over gemeente en Kreis raden). B. verkiezingen lijken nooit samen te vallen met raadsverkiezingen.	Samen met de raadsverkiezingen GO § 65 (1)	Hangt van de raad af, kan wel, blijkens KW § 2 (3), GO §42 (3), zie ook KW §42	Kan samenvallen met de nationale verkiezingen. In dat geval zie: KO §96-106	EA valt samen met die van de raad KW §26, KO §28 (3) HA kan eventueel samen met de raad worden gekozen, KW §25 (1) Verkiezingen kunnen samenvallen met regionale, nationale en Europese verkiezingen KO § 55	Indien in de Duitse deelstaten burgemeestersverkiezingen en raadsverkiezingen samen vallen, valt altijd de eerste ronde samen met de raadsverkiezing.
30	Wie is verantwoordelijk voor het tellen van de stemmen? (zie vooral de antwoorden op de onderzoeksvragen 15 tot en met 19)	Wahlvorstand: KO § 36 (2) KO § 37 (8) Gegevens worden overhandigd aan de burgemeester (voorzitter Wahlausschuss)	In eerste instantie de Wahlvorstand: KO §§49-55, § 61 Gegevens worden doorgegeven aan de Wahlausschuss: KW § 34, 35	In eerste instantie de Wahlvorstand KO § 46 en ook § 48 De wahlausschuss stelt de uitslag vast KW §47 Zie ook KO §70	In eerste instantie Wahlvorstand (inclusief bekendmaking in het betreffende Bezirk) KO §§61-76 (zie ook KW §§ 46 ev.) Gegevens worden overgedragen aan de Wahlleiter KW §49(1)1-5 KW § 77 Wahlausschuss stelt uitslag vast	Wahlvorstand KO §38 (1), §42 Briefwahlvorstand KW §5 (3) KO §43 Supervisor: Gemeindewahlausschuss KO §48 (1.2) Rechtsaufsichtsbehörde KW §32	Indien er Wahlbezirke zijn, streven de meeste deelstaten naar één Wahlvorstand per Bezirk. De Wahlvorstand kan echter wel op verschillende plaatsen laten stemmen (Wahllokale).

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
3 1	Wie maakt de uitkomsten van de burgemeesters verkiezing bekend?	Door zittende burgemeester <u>KW § 28</u> <u>KO § 44</u>	De Wahlleiter, <u>KO § 63 (1)</u> . Zie voor enkele aanvullende zaken <u>KO § 65</u>	Wahlleiter <u>KW § 23</u>	Wahlleiter: <u>KW § 50</u> . Specifiek burgemeester <u>KW § 77</u> Zie ook <u>KO § 74</u>	Gemeindewahlleiter <u>KO § 50 (1)</u>	
3 2	Wie kan vragen om een hertelling? Hoe is dat geregeld?	Alle kiezers en kandidaten <u>KW § 31</u> , zie verder <u>KW § 32 (3)</u> , bij de 'rechtsaufsichtsbehörde'	Kiesgerechtigde, partijen en toezichthouders <u>KW § 39</u> en verder Zie voor verder procedures vooral <u>KO § 65-69</u>	Door kiesgerechtigden bij de Wahlleiter: <u>KW § 25</u> , raad stelt de uitslag etc. formeel vast <u>KW § 26</u>	Bezwaar door kiesgerechtigden, partijen, kandidaten, en toezichthouder bij de Wahlleiter <u>KW § 55</u> (heet 'Wahleinspruch'). Raad stelt daarna de uitslag vast en onderzoekt de grond van het bezwaar <u>KW § 56-57</u> <u>KW § 52</u> (uitgestelde (deel)verkiezingen), <u>KW § 53</u> (nieuwe (deel)verkiezingen), <u>KW § 54</u> (<i>idem als § 52</i>). Zie voor deze onderwerpen ook <u>KO §§ 77-80</u>	Burgers, <u>KW § 31 (1)</u> , bij een hogere bestuurslaag	Opvallend: Soms bij de raad, soms bij een hogere bestuurslaag

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
3	Wanneer eindigt de ambtstermijn van de vorige burgemeester precies? (En waar is iets geregeld over de overdracht van taken van de zittende naar de nieuw gekozen burgemeester?)	Met de 'Antritt' van de nieuwe burgemeester GO § 42 (3) . In lid (5) van hetzelfde artikel staat precies omschreven wat een 'demissionaire' burgemeester geacht wordt te doen.	GO § 65 (6) Burgemeester wordt door de oudste van de raad beëdigd. Zie voor Abwahl (precies) GO § 66 (1) op de dag dat de uitslag van de Abwahl wordt vastgesteld	Binnen zes maanden na de verkiezing beëdigd: GO § 46 . Het lijkt er op dat de looptijd zes jaren is na beëdiging.	Als de termijn van acht jaar er op zit KW § 74(1) . Uiteraard gelden andere regels als de burgemeester wordt weggestemd (zie onder)	Hauptamtlich KW § 25 (1) (goed geregeld) in principe met aannemen van de verkiezingsuitslag, tenzij de termijn er nog niet op zit. Ehrenamtlich KW § 26 , valt samen met die van de raad	Het lijkt er op dat in vrijwel geen van de onderzochte deelstaten is geregeld wat er gebeurt als er nog geen opvolger (bijvoorbeeld een langer aanblijven van de zittende burgemeester).
<i>IV Aftreden</i>							
3 4	Wie vervangt een burgemeester als deze wegvalt?	Nieuwe verkiezingen binnen drie maanden GO § 47 (1-2) In de tussentijd wethouder(s) GO § 49	Nieuwe verkiezingen (behalve als er over 9 maanden verkiezingen zijn) GO § 65 (2, 3) Tijdelijk zijn de wethouders mogelijke vervangers GO § 68	Tijdelijk wethouder (vervanger) GO § 47 Nieuwe verkiezingen binnen 4 maanden na het (onverwachte) aftreden:	Nieuwe verkiezingen binnen 4 maanden KW § 73(2) , KW § 74(2) . Tijdelijk: wethouders GO § 69 (1)	Nieuwe verkiezingen KW § 25 (2) Wethouders iha. GO § 32 ev. Als er tijdelijk geen b. voorhanden is kan een hogere bestuurslaag een raadslid aanwijzen als tijdelijk b. KW § 24 (6)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
3 5	<i>(Hoe) kan een burgemeester tot aftreden worden gedwongen door burgers of de raad? (zie ook tabel 1 van dit verslag)</i>	Nee	Ja, na een inleidend besluit van de raad kan de burgemeester worden weggestemd door burgers GO § 66 , KW § 46 (d) (3) en (e) , KO § 75 (e) zie ook bijlage 17f	Ja, na een inleidend besluit van de raad kan de burgemeester worden weggestemd door burgers GO § 76 (4)	Ja, na een inleidend besluit van de raad <i>of van kiezers</i> kunnen burgers hun burgemeester wegstemmen KW § 81	Ja, na een inleidend besluit van de raad, kan hij worden weggestemd door burgers, GO § 28 (6) . Ook kan er door de raad bij een hogere bestuurslaag een disciplinaire procedure worden begonnen op basis van GO § 28 (5) . (Scheffold 1996: 44)	Over de discussie en verschillende rechtzaken mbt. Abwahl zie (Henneke 1996) Zie ook (Scheffold 1996: 99ff.)
3 6	<i>Kan een burgemeester zelf terugtreden, zo ja, hoe?</i>	Daar wordt in de hele wet wel vanuit gegaan Dit wordt geregeld (en dat geldt waarschijnlijk ook voor de andere Länder) in Landesbeamtengesetz. De burgemeester is 'beambter' en vaak wordt gesteld dat de raad in dat opzicht het aan te spreken ambt is (ontslagbrief indienen)	Ja, zie bijvoorbeeld GO § 65 (2)	Ja, zie bijvoorbeeld GO § 42 (3)	Ja, dat blijkt wel uit bijvoorbeeld KW § 73(2) . En het gebeurt ook (tussen 1994 en 1996 traden 136 (voornamelijk ehrenamtliche) burgemeesters terug. (Wollmann 2002: 257)	Ja, net als in de andere landen waarschijnlijk geregeld in het ambtenarenreglement.	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
3 7	<i>Zijn er regels die het mogelijk maken de burgemeester te (doen) ontslaan door een hogere bestuurslaag?</i>	Ja, GO § 128 Waarschijnlijk voorziet ook het ambtenarenrecht in de mogelijkheid van ontslag.	Algemeen toezicht is geregeld in GO § 116 ev. Burgemeester kan buitenspel worden gezet. Of bij tussentijdse verkiezing van de raad (zie hiervoor) ook de b. opnieuw moet worden gekozen is niet duidelijk. Verder regels ambtenarenrecht.	Toezichtsregels die de burgemeester feitelijk buiten spel kunnen zetten GO § 135 en verder. Verder regels ambtenarenrecht.	In KW § 82 staan de gronden voor het verlies van de positie limitatief opgesomd. Dat zijn vooral rechterlijke uitspraken, schending van verkiezingsregels en de Abwahl. Uiteraard zet ook toezicht de burgemeester buiten spel GO § 119 ev. Verder regels ambtenarenrecht. Zie ook (Scheffold 1996: 22)	Voor de algemene toezichtsregels zie GO § 116 en verder. Ontslagrecht staat niet in de wet (anders dan als gevolg van verlies van het (passief) kiesrecht e.d.) Verder regels ambtenarenrecht.	
<i>V Opkomst en afzetten</i>							
3 8	<i>Wat is de opkomst bij de burgemeestersverkiezingen</i>	Zie tabel 3a. Opkomst bij verkiezingen	Zie tabel 3b. Opkomst bij verkiezingen	Zie tabel 3c. Opkomst bij verkiezingen	Zie tabel 3d. Opkomst bij verkiezingen	Zie tabel 3e. Opkomst bij de verkiezingen.	
3 9	<i>Wordt er wel eens gebruik gemaakt van de recall procedure?</i>	Nvt.	Ja, bijvoorbeeld in Ennigerloh (2002) Geen algemene bronnen voor NRW	Ja: (1) Als eerste moest de burgemeester van Ober-Mörlen (Wetteraukreis), Erika Schäfer (SPD), in mei 2000 plaats maken	Ja, in Brandenburg waarschijnlijk tot nu toe het meeste (see (Wollmann 2001: 54-56)). Zie ook uitvoerig (Witte 2001: 62-67). In	Ja, (Wollmann 2001: 54-56) (Wollmann 2002: 257) tussen 1994 en 2001, 5 pogingen resulterend in 2	

	West			Oost		
	Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
		Volgens (Witte 2001: 67) weinig, maar ontbreken officiële cijfers.	voor haar opvolger. http://www.die-abwahl.de/ (2) In Maart 2002 werd de burgemeester van Cornberg (Kreis Hersfeld-Rotenburg), Frank-Peter Giesecke, wegens incompetentie weggestemd. (3) De partijloze burgemeester van Trendelburg bei Kassel, Bernhard Klug, weerstond een 'Abstimmung' echter zonder problemen in 2002. (4) Grote consequenties had daarentegen het de mislukte afzetting in Lollar (Landkreis Gießen) in April 2002. Nadat 50,4 procent van de kiezers de partijloze burgemeester Gerd Bock hadden ondersteund, traden 30 van de 37 raadsleden terug. (5) Nadat zij wegens onder	1998 is de wet aangepast en is het moeilijker geworden burgemeesters weg te sturen (hogere drempels)	afzettingen.	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
				meer bedrog was aangeklaagd, werd ook burgemeester Margret Härtel (CDU) met een duidelijke meerderheid weggestemd. In februari 2003) sprak maar liefst 89,7 Procent van de kiezers zich uit tegen Härtel. (6) De (voorlopig) laatste geslaagde afzettingspoging vond plaats in Gemünden/Felda (okt 2003), daar werd Paul Weber weggestemd.			
40	<i>Is wel eens om een hertelling gevraagd?</i>	Onbekend	onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend	
	<i>VI: wie worden burgemeester?</i>						
41	<i>Worden er aanvullende eisen gesteld aan de kwaliteiten van burgemeesters (anders dan de hiervoor genoemde onderzoekevraag 8 en onderzoekevraag 9)</i>	Nee (zie expliciet over dit punt ook (Wollmann 2003: 15))	Nee	Nee	Nee	Nee	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
4 2	<i>Welke incompatibiliteiten bestaan er tov. Het ambt van burgemeester</i>	Ambtenaren van hogere bestuursorganen of in dienst van de gemeente KO §46 (3-4) . Het is wel toegestaan bijvoorbeeld lid van de Kreisrat te zijn	KW § 2 (5) , KW § 13 bevat een lange lijst incompatibiliteiten voor de 'Vertretung' (en volgens GO § 40 (2) is de burgemeester ook 'Vertretung'). Verder mogen burgemeester en wethouders onderling niet 'angehörig' zijn GO § 72 .	GO § 37 (vertretung) Voor de burgemeester GO § 43 . Opvallend is het niet toestaan van sommige familiebanden tussen burgemeester en anderen in het bestuur.	Zie voor een overzicht KW §12	Blijkens GO § 23 (4) geen raadslid. Incompatibiliteiten voor de EA blijkens GO § 28 (4) in GO § 23 (4) . Voor de HA geen vergelijkbare incompatibiliteitsvoorschriften. De Geschäftsführer des Städte- und Gemeindebundes stelt dat dit ook niet nodig is (HA burgemeesters is een fulltime baan). Indien nodig wordt ook in dit geval gewezen naar GO § 23 (4) .	
4 3	<i>Wie is (formeel) plaatsvervanger van de burgemeester</i>	Als er geen wethouders zijn: benoemd door en uit de raad GO § 48 (1) In andere gemeenten één van de wethouders GO § 49	Plaatsvervanger benoemd door en uit de raad GO § 67 . Wegsturen kan ook, blijkens lid (4)	Wethouder GO § 47	EA: GO § 60 , door en uit de raad. HA: wethouders GO § 69 (1)	Wethouder door de raad benoemd (igv ehrenamtlich ook uit de raad) GO § 32 met name lid 4.	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
4	<i>Persoonlijke kenmerken van burgemeesters</i>	Zie tabel 4 Zie ook (Wehling 2000: 175 ev.)	Zie tabel 4	Zie tabel 4	Zie tabel 4	Zie tabel 4	
4 5	<i>Percentage vrouwen in de raad (tussen haakjes het percentage vrouwelijke burgemeesters, afkomstig uit tabel 4)</i>	Percentage vrouwen loopt de laatste decennia iets op: van 10% (1984), via 13% (1989) naar 18% (1994) (Wehling 1999: 54). Actuelere percentages niet beschikbaar. Overigens staat in (EC 1999) een percentage van 16% voor 1998. (2 %)	1994: 26% (5%)	1997: 31% (4%)	1998: 26% (0%) maar gebaseerd op weinig gegevens	1994: 21% (7%) gebaseerd op verschillende onderzoeken	Alle gegevens uit (EC 1999)

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
VII: Positie tov raad							
4 6	Welke positie neemt de burgemeester in ten opzichte van de raad (a) Taken van de raad (b) Taken burgemeester tov raad (c) Stemrecht in de raad? (d) Lid en stemrecht in commissies?	Taken van de raad in GO § 24 Positie b. tov de raad GO § 43: voorbereiden vergaderingen en informeren van de raad. Geldt ook voor de commissies. B. kan bovendien besluiten die hij nadelig voor de gemeente vindt tijdelijk opschorten (lid (3)) Burgemeester is lid van de raad GO § 25 (1) B. is voorzitter van raadscommissies GO § 40 (3) Zie verder GO §§ 34, 36, 40, 41. (Bovenschulte and Buß 1996: 18-27) (Knemeyer 1997: 86f.), (Knemeyer 1998: 25 ev.) (Wehling 2000: 173f)	Taken van de raad in GO § 41 Positie b. is sterk: voorbereiden, vergaderingen, corrigeren (zie vooral GO § 54) en informeren van de raad GO § 41, § 47, § 48, § 51 (1), § 52, § 53 (1), § 62, zie § 69 voor deelname aan raadsvergaderingen Burgemeester stemt ook mee. GO § 40 (2), maar is geen lid van de raad. Burgemeester is niet stemgerechtigd lid van de raadscommissies GO § 58 (Bovenschulte and Buß 1996: 48-51) (Scheffold 1996: 72ff.) (Kremer 2003: 253-256)	Taken van de raad in GO § 50 Burgemeester voert de besluiten van de raad uit GO § 70 B. is geen (stemhebbend) lid van de raad. Wel kan hij besluiten opschorten GO § 74. Burgemeester heeft blijkens GO § 62 geen speciale rol in de commissies Zie voor nadere toelichting (Bovenschulte and Buß 1996: 62-66) (Scheffold 1996: 51)	Taken van de raad GO § 35 EA taken GO § 59 en verder HA burgemeester bereidt besluiten voor, voert ze uit (maar zie GO § 65) en neemt aan de raadsvergaderingen deel GO §§ 61, 63, 64. Burgemeester is stemgerechtigd lid van de raad GO § 34 (1) Blijkens GO § 51 (1) is de HA niet noodzakelijkerwijs voorzitter van de commissie Zie voor nadere toelichting: (Bovenschulte and Buß 1996: 59-62) (Scheffold 1996: 20ff.)	Taken van de raad GO § 22 (3) Voorbereiden en uitvoeren van besluiten van de raad GO § 29 (1) (ook GO § 35) B. is stemhebbend lid van de raad (GO § 23). B. is voorzitter van de belangrijkste raadscommissie GO § 26, blijkens GO § 27 lid van de overige commissies, maar blijkens GO § 43 daarvan niet altijd voorzitter. Zie voor nadere toelichting: (Bovenschulte and Buß 1996: 44f.) (Scheffold 1996: 45ff.)	Algemeen: (Bovenschulte and Buß 1996: 18-27, 36-68) ; (Knemeyer 1999: 111-122)

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
4 7	Wie zit de raad voor?	Burgemeester <u>GO §42 (1)</u>	Burgemeester, <u>GO § 40 (2), GO § 51</u>	Vorsitzende, gekozen door de raad en niet makkelijk weg te sturen <u>GO §57</u>	EA (kleinere gemeenten) is voorzitter raad <u>GO §41 (1) en GO § 59 (3)</u> onder c, HA (grotere gemeenten) niet <u>GO §41 (2)</u> . Daar kiest de raad uit de zittende raadsleden een voorzitter.	Burgemeester (of zijn plaatsvervanger) <u>GO § 23 (1)</u> . De raad kan echter ook regelen dat iemand van de raadsleden het voorzitterschap op zich neemt (idem.)	
4 8	Rol tov de raad	<u>Zie tabel 5</u> Over het algemeen wordt gesteld dat de burgemeester tov de raad een zeer sterke positie heeft (Köser 2000: 166ff.); over het belang van partijpolitiek in BW gemeenten zie (Bäuerle 1998: 89 e.v.)	<u>Zie tabel 5</u>	<u>Zie tabel 5</u>	<u>Zie tabel 5</u> Die hypothese dat door directe verkiezing de b., meer macht zou hebben gekregen tov. De raad wordt volgens Wollmann in de Oost-Duitse staten niet eenduidig bevestigd: er zijn mensen die denken dat die positie is versterkt, maar er zijn er ook die denken dat de positie is verzwakt of hetzelfde is gebleven (Wollmann 2002: 259).	<u>Zie tabel 5</u> Zie onder Brandenburg: (Wollmann 2002: 259) Volgens Maier (Maier 2002) en (Maier 2003: 7ff.) is de tevredenheid over de invoering van de rechtstreeks gekozen b. in Thüringen groot. Ook onder de raadsleden en ondanks de waarneming dat de macht van de raad in Thüringen is ingeperkt.	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
4 9	<i>Kan (a) de burgemeester de raad ontbinden en (b) kan een hoger bestuursorgaan dat?</i>	(a) Nee, burgemeester wordt gezien als 'bemiddelaar' en daarin past ontbindingsrecht niet (Knemeyer 1997: 91). Voor een kritische discussie van de positie van de burgemeester zie (Bovenschulte and Buß 1996: 76ff.; Derlien 1996) (b) nee.	(a) Nee, (b) GO § 54 (!), tegen de wet, en niet uitvoeren besluiten, GO § 122 , ministerie van de raad ontbinden. Er volgen dan nieuwe (tussentijdse) verkiezingen	(a) nee (b) ja, als de gemeenteraad geen besluiten meer kan nemen en er geen andere oplossing voorhanden is GO § 141 (a)	(a) nee, (b) Blijkens de toezichtsregels GO § 119 ev, kan de raad buiten spel worden gezet (omdat een hoger orgaan dan de besluiten neemt: specifiek toezicht). Ook kan een gevolmachtigde worden benoemd (GO § 128) Over ontbinding wordt in de wet niet gesproken.	(a) nee, (b) ja, als de raad de wettige taken niet uitvoert GO § 122 (2)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
VIII. Wethouders en ambtenaren							
50	Wie benoemt wethouders?	De raad GO § 50 (2)	De raad GO § 71 , bovendien legt de raad (en dus niet de burgemeester) de gebieden waar de wethouders op functioneren vast GO § 73	De raad GO § 39 (a)	De raad, op voordracht van de burgemeester GO § 70	De raad, GO § 32	
51	Kunnen wethouders van buiten de raad worden benoemd?	Ja, wordt niet uitgesloten	Ja, wordt niet uitgesloten	Ja, wordt niet uitgesloten. Ze moeten voldoen aan dezelfde eisen als een b. kandidaat GO § 39 (a) (1). Zie ook GO 43 voor incompatibiliteiten	Ja (zie ook GO § 71 , waarin staat dat de raad bepaalt wie wel en niet 'beroepbaar' is.	Ja, maar in kleinere gemeenten worden de Ehrenamtliche Wethouders uit de raad benoemd GO § 32 (4)	
52	Kan de raad de wethouders (voortijdig) naar huis sturen (en indien ja, hoe)?	Nee, de burgemeester kan wel (in samenspraak met de raad) hun beleidsterrein inperken GO § 44 (1)	Ja, GO § 71 maar dat vereist wel een 2/3 meerderheid in de raad § 71 (7)	Ja, GO § 76 , maar dat vereist wel een 2/3 meerderheid in de raad (lid 1)	Ja, maar dat vereist een 2/3 meerderheid of de steun van de burgemeester GO § 70 (3)	Ja, GO § 32 , maar dat vereist wel 2/3 meerderheid in de raad (lid 1)	
53	Wie zit de collegevergaderingen voor?	Burgemeester, GO § 44 (1)	Verwaltungsvorstand wordt voorgezeten door de burgemeester GO § 70	Burgemeester is voorzitter van de 'Gemeindevorstand' GO § 65 – 66	Burgemeester (hoewel in B. geen sprake is van een orgaan van B & W) GO § 69 , GO § 70	Volgens GO § 22 (1) is het college geen apart orgaan. GO § 22 (2) wethouders vergaderen onder voorzitterschap burgemeester	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
5 4	<i>Welke taken heeft de burgemeester tov. De wethouders</i>	Uit GO § 49 en verder blijkt dat de burgemeester de belangrijkste figuur is en de Beigeordnete 'aanwijzingen' kan geven Zie ook (Knemeyer 1997)	Bij conflicten beslist de burgemeester GO § 70 (4) (Kremer 2003: 256 ev.)	Burgemeester kent taken toe en kan taken overnemen GO §70 (1) , maar volgens GO § 73 (2) zijn de wethouders niet hiërarchisch ondergeschikt (als ambtenaren)	Burgemeester is de belangrijkste figuur en kan alle anderen aanwijzingen geven GO § 72 (Bovenschulte and Buß 1996: 61)	Algemeen GO § 32 . Hij moet blijkens dit artikel in grotere gemeenten taken overlaten aan de wethouders	
5 5	<i>Hoe is besluitvorming binnen het uitvoerend orgaan geregeld</i>	Zie hiervoor	Zie hiervoor	Met meerderheid van stemmen, waarbij de stem van de voorzitter (burgemeester) soms zwaarder weegt GO §68 (2)	Er lijkt geen 'uitvoerend orgaan' te bestaan	Er lijkt geen 'uitvoerend orgaan' te bestaan	
5 6	<i>Wat is de rol van de burgemeester tov. Het ambtelijk apparaat</i>	Uit GO § 44 (1) blijkt dat de burgemeester de belangrijkste leidinggevende is	Uit GO § 74 (1) (en eerdere artikelen) blijkt dat de burgemeester de belangrijkste leidinggevende is	Het college lijkt die rol te vervullen, GO §66 (1) , meer specifieke taakomschrijving burgemeester in GO §70 (1)	Burgemeester is de belangrijkste figuur in het uitvoerend apparaat GO § 73	Burgemeester benoemt ontslaat etc in geval van hogere ambtenaren met toestemming van de raad (of raadscommissie) § 29 (3)	

		West			Oost		
		Baden-Württemberg	Northrhein-Westfalen	Hessen	Brandenburg	Thüringen	Algemeen
5	Onderzoek naar de rol tov.	Zie tabel 6	Zie tabel 6	Zie tabel 6	Zie tabel 6	Zie tabel 6	
7	Wethouders en ambtenaren	In 86% (1992) van de gemeenten is de relatie tussen b. en ambtenaren/wethouders goed. Dit percentage is hoger in kleinere gemeenten (Bäuerle 1998: 95)			(Wollmann 2001: 51) heeft de impressie dat de rol van de burgemeester is versterkt, maar presenteert geen data.	(Wollmann 2001: 51) heeft de impressie dat de rol van de burgemeester is versterkt, maar presenteert geen data	
<i>XI: Rol tov burgers</i>							
5	Rol tov burgers	Zie tabel 7	Zie tabel 7	Zie tabel 7	Zie tabel 7	Zie tabel 7	
8		65% van de b. (1992) was niet positief over het zijn van 'middelpunt van de gemeente' en er dus voor burgers moeten zijn (Bäuerle 1998: 91f.)	Holtkamp stelt op basis van onderzoek dat in NRW b. nog 'vast zitten' aan hun partij en dat burgers daardoor op het tweede plan komen. Hij stelt de vraag of dit in de toekomst wellicht ten gunste van burgers zal veranderen (Holtkamp 2002)			Burgers zijn in Thüringen zeer tevreden over de invoering van de gekozen burgemeester (74%) (Maier 2002 : 206)	

Tabel 3: Opkomst bij verkiezingen in de grotere gemeenten

Bron van de gegevens: Verband dt. Städtestatistiker (Hg.) 2002: Politische Wahlen in den Städten und Bundesländern der Bundesrepublik Deutschland 1990-2002, Duisburg. Het gaat om gemeenten met meer dan 40.000 kiezers.

Uitleg tabel: C: raadsverkiezingen; M1: eerste ronde burgemeestersverkiezingen; M2: tweede ronden (eventueel) van de burgemeestersverkiezingen

De totalen voor de raadsverkiezingen in de verschillende deelstaten zijn deels afkomstig uit (Wollmann 2003)

Tabel 3a. Baden-Württemberg (1990-2002)

Town	C/M	1989	1990	1991	1992	1993	1994*	1995	1996	1997	1998	1999 24. Okt.	2000	2001	2002
Baden- Baden ca. 40.000	C	-	-				62,0			40,5		47,2			
	M1										56,9				
	M2		-								64,6				
Freiburg ca. 140.000	C	57,7					63,5					42,8			
	M1		49,9								48,6				53,0
	M2		-								-				51,3
Heidelberg ca. 90.000	C	57,4					66,9					48,7			
	M1		55,7								57,7				
	M2		61,4								53,6				
Heilbronn ca. 80.000	C	60,3					63,1					46,6			
	M1			51,6								51,6			
	M2			-								-			
Karlsruhe ca. 200.000	C	52,9					56,2					43,4			
	M1						51,2								
	M2						-				50,2				
Mannheim ca. 200.000	C	56,0					58,5					37,2			
	M1			45,2								40,6			
	M2			-								41,2			
Pforzheim ca. 80.000	C	52,9					57,2					42,6			
	M1					48,5								39,9	
	M2					-								-	
Reutlingen ca. 70.000	C	-					62,8					44,9			
	M1							43,8							
	M2							44,3							
Stuttgart ca. 400.000	C	57,5					64,3					47,7			
	M1		50,2												
	M2		-						53,2						
Ulm ca. 80.000	C	56,1					65,5					50,6			
	M1			58,3								51,6			
	M2			-								-			
Totaal	C	61,4					66,7				52,9				

In 1994 vielen in Baden-Württemberg de raadsverkiezingen samen met de verkiezingen voor het Europees parlement (12 Juni).

Tabel 3b. Nordrhein-Westfalen (1990-2002)

Gemeinde NRW	C/M	1989 1. Okt.	1990	1991	1992	1993	1994 16. Okt.*	1995	1996	1997	1998	1999 12. Sept.	2000	2001	2002
Aachen ca. 170.000	C M1 M2	69,4					82,6					58,9 58,9 -			
Bergisch -Gladbach ca. 80.000	C M1 M2	67,0					84,9					54,2 54,2 -			
Bielefeld ca. 240.000	C M1 M2	66,7					82,6					57,9 57,9 -			
Bochum ca. 300.000	C M1 M2	63,4					81,6					51,0 51,0 42,9			
Bonn ca. 210.000	C M1 M2	65,4					83,7					57,2 57,3 53,9			
Bottrop ca. 90.000	C M1 M2	65,8					82,3					54,6 54,6 54,2			
Dortmund ca. 450.000	C M1 M2	61,8					79,7					54,9 54,9 52,9			
Duisburg ca. 380.000	C M1 M2	56,0					78,4					44,2 44,2 -			
Düsseldorf ca. 450.000	C M1 M2	62,6					79,6					50,2 50,2 46,4			
Essen ca. 500.000	C M1 M2	58,0					78,7					49,3 49,3 -			
Gelsenkirchen ca. 210.000	C M1 M2	59,1					77,2					44,4 44,4 43,4			
Hagen ca. 160.000	C M1 M2	60,3					79,0					49,9 49,9 49,5			
Hamm ca. 130.000	C M1 M2	66,1					81,0					53,8 53,8 43,3			
Herne ca. 130.000	C M1 M2	57,4					79,3					47,2 47,2 41,0			
Köln ca. 700.000	C M1 M2	59,8					79,0					45,8 45,8 38,1	40,8 39,0		
Krefeld ca. 170.000	C M1 M2	63,0					78,0					49,8 49,8 -			
Leverkusen	C	65,3					81,0					50,8			

Gemeente NRW	C/M	1989 1. Okt.	1990	1991	1992	1993	1994 16. Okt.*	1995	1996	1997	1998	1999 12. Sept.	2000	2001	2002
ca. 120.000	M1 M2											50,8 44,4			
Moers ca. 80.000	M1 M2	62,1					82,5					51,4 51,4 47,4			
Mönchengladbach ca. 200.000	M1 M2	58,8					76,0					44,7 44,7 30,2			
Mülheim a.d. Ruhr ca. 140.000	M1 M2	63,7					82,9					53,2 53,2 46,1			
Münster ca. 200.000	M1 M2	69,0					84,8					65,2 65,2 -			
Neuss ca. 110.000	M1 M2	63,8					81,4					51,0 51,0 -			
Oberhausen ca. 170.000	M1 M2	56,6					79,4					46,5 46,5 -			
Paderborn ca. 100.000	M1 M2	62,0					80,2					50,1 50,1 -			
Recklinghausen ca. 100.000	M1 M2	63,0					80,7					51,6 51,6 -			
Remscheid ca. 90.000	M1 M2	58,5					79,4					47,6 47,6 -			
Siegen ca. 80.000	M1 M2	66,1					81,8					54,5 54,5 -			
Solingen ca. 120.000	M1 M2	58,7					80,3					48,7 48,7 -			
Witten ca. 80.000	M1 M2	65,4					82,3					49,4 49,4 43,0			
Wuppertal ca. 280.000	M1 M2	58,8					80,0					50,4 50,4 42,9			
NRW Totaal	C	65,6					81,7					55,0			

* In 1994 vielen in NRW de lokale verkiezingen samen met de verkiezingen voor de Bondsdag.

Tabel 3c. Hessen (1990-2002)

Gemeente	C/M	1989 12. März	1990	1991	1992	1993 7. März	1994	1995	1996	1997 2. März	1998	1999	2000	2001 18. März	2002
Darmstadt ca. 100.000	C M1 M2	72,8				63,1 50,7 40,2				60,9		48,4 49,8		49,5	
Frankfurt/Main ca. 400.000	C M1 M2	77,2				69,7		55,8		60,5				46,1 46,1 40,2	
Kassel ca. 140.000	C M1 M2	73,5				67,5 51,9				63,8		50,1		46,2	
Offenbach ca. 80.000	C M1 M2	70,3				64,9 44,2 37,1				57,1		36,2		40,0	
Wiesbaden ca. 200.000	C M1 M2	70,5				64,7				59,4 59,4 47,6				47,2	
Hessen Totaal	C	78,0				71,3				66,0				52,9	

Tabel 3d. Brandenburg (1990-2002)

Gemeente	M/C	1989	1990 6. Mai	1991	1992	1993 5. Dez.	1994	1995	1996	1997	1998 27. Sept.*	1999	2000	2001	2002
Brandenburg/Havel ca. 70.000	C	-	68,9			55,2					72,9				
	M1 M2	- -				55,2 45,8									46,5 42,6
Cottbus ca. 90.000	C	-	64,0			57,5					78,2				
	M1 M2	- -				57,5 45,7									46,0 41,7
Frankfurt/Oder ca. 60.000	C	-	71,1			50,5					74,8				
	M1 M2	- -				50,5 -									40,0 38,5
Potsdam Ca. 100.000	C	-	74,4			62,8					79,9				
	M1 M2	- -				62,8 63,0					79,9 -				
Brandenburg Totaal	C	-	-			59,7					77,9				

* In 1998 vielen de raadsverkiezingen samen met de verkiezingen voor de Bondsdag.

Tabel 3e. Thüringen (1990-2002)

Gemeente	C/M	1989	1990 6. Mai	1991	1992	1993	1994 12. Juni*	1995	1996	1997	1998	1999 13. Juni**	2000	2001	2002
Erfurt ca. 160.000	C M1 M2	-	68,8				64,2 64,2 32,2					49,5	39,0		
Gera ca. 100.000	C M1 M2	-	73,0				64,9 65,1 38,2					46,3	38,6		
Jena ca. 80.000	C M1 M2	-	73,7				67,2 67,4 36,3					53,0	40,9 32,8		
Suhl ca. 40.000	C M1 M2	-	75,3				70,0 70,0 53,5					54,1	45,3 39,9		
Weimar ca. 50.000	C M1 M2	-	91,6				70,0 70,0 54,1					51,5	45,1		
Thüringen Totaal	C	-	78,6				72,3					58,1			

In 1994 en 1998 vielen de raadsverkiezingen in Thüringen samen met de verkiezingen door het Europees Parlement

Toelichting: In de grotere gemeenten in de vijf onderzochte deelstaten valt een aantal zaken op.

- (1) Indien raadsverkiezingen samen met burgemeestersverkiezingen worden gehouden (in alle gemeenten), is de opkomst bij beide verkiezingen gelijk.
- (2) Indien raadsverkiezingen *niet* samenvallen met burgemeestersverkiezingen is de opkomst bij burgemeestersverkiezingen vaak 10 tot 20% lager (Wollmann 2003).
- (3) Bij veel verkiezingen in de grotere gemeenten is een tweede ronde nodig, voordat kan worden vastgesteld wie er tot burgemeester is gekozen.
- (4) Opkomst bij de tweede ronde is soms iets lager dan bij de eerste ronde, maar de verschillen zijn meestal niet bijzonder groot (enkele procentpunten). Sommige onderzoekers denken zelfs dat de opkomst bij de tweede ronde iets hoger is dan bij de eerste ronde (Wollmann 2003: 14). Uitzondering is Thüringen. Daarbij is de opkomst in de tweede ronde wel substantieel lager. De oorzaak van dit verschil is onbekend.

Tabel 4: persoonlijke kenmerken van burgemeesters in de vijf onderzochte deelstaten Bronnen: databestand Duitse burgemeesters¹⁴/ onderzoek onder burgemeesters in Thüringen

	Baden-W	NRW	Hessen	Brandenburg	Thüringen (algemeen)	Thüringen (hauptamblich)¹⁵
Gemiddelde leeftijd	51	54	52	50	52	53
% vrouw	2	5	4	0	6	8
% universitair opgeleid	55	62	62	65	69	83 ¹⁶
% geboren in deze gemeente	19	49	46	57	71	58
% jeugd in gemeente	17	54	46	64	71	-
% > 1 jaar inwoner gemeente	20	76	67	69	91	100
% ervaring als raadslid	22	42	71	58	38	67
% ervaring als wethouder	6	32	47	50	29	-
% ervaring als lid Kreistag/Kreisrat	12	9	10	12	25	53
% ervaring als burgemeesters elders	15	1	2	0	0	-
% andere bestuurlijke ervaring	44	77	54	47	56	-
% was werkzaam bij gemeente	9	23	47	17	21	-

¹⁴ Untersuchung Bürgermeisterinnen und Bürgermeister in Europäischen Städten; Leitung: prof. dr. H. Heinelt und dr. M. Haus; TU Darmstadt; Deutschland¹⁵ In deze tabel zijn alleen de gegevens uit het Thüringse onderzoek (uit 2000) opgenomen die voldoende lijken op de gegevens uit het grote Duitse burgemeesters onderzoek.¹⁶ Afgeronde 'Studium' is wat ruimer dan een universitaire opleiding.

Gemiddeld aantal uren per week werkzaam	47	51	52	49	49	-
Aantal burgemeesters (+/-)	1.120	396	426	1.474	1.017	+/_ 500
Aantal ondervraagd	104	138	70	17	16	40

Toelichting: de gemiddelde burgemeester in de vijf onderzochte deelstaten is ruim 50, man en universitair opgeleid. Hoewel in geen van de onderzochte staten een inwonerseis geldt voor kandidaten die het (*hauptamtliche*) burgemeestersambt ambiëren, komt in de meeste deelstaten de burgemeester uit de eigen gemeente voort. Baden-Württemberg is een uitzondering op deze regel. De ervaring van burgemeesters als wethouder of raadslid is niet bijzonder groot. Wel heeft een grote groep burgemeesters ervaring als (senior) ambtenaar of bestuurlijk professional. Burgemeesters geven in alle deelstaten aan ongeveer 50 uur per week kwijt te zijn aan het burgemeesterschap.

Algemeen: de gegevens over Thüringen en Brandenburg (en in iets mindere mate Hessen) zijn gebaseerd op kleine aantallen ondervraagde burgemeesters. De percentages uit deze deelstaten moeten dan ook met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Dit geldt ook voor de tabellen 5 tot en met 7.

Tabel 5: de relatie tussen burgemeester en raad (opinions van burgemeesters)

	Baden-W	NRW	Hessen	Brandenburg	Thüringen
Invloed van de raad					
% Invloed burgemeester 'zeer groot'	89	85	86	76	81
% Invloed ambtenaren 'zeer groot / groot'	62	64	56	41	62
% Invloed executieve 'zeer groot / groot'	55	35	51	41	31
% Invloed raad 'zeer groot / groot'	60	48	44	35	33
Communicatie met de raad					
% regelmatig ¹⁷ contact voorzitter raad	nvt	nvt	68%	82%	(n.v.t) ¹⁸
% regelmatig contact leiders meerderheid (indien aanwezig)	60%	74%	59%	25%	n.a.
% regelmatig contact leiders minderheid (indien aanwezig)	44%	41%	17%	13%	n.a.
% regelmatig contact met leiders van raadscommissies	nvt	40%	31%	50%	(38%) ¹⁹

¹⁷ Minstens één keer per week.

¹⁸ In veel gemeenten is de burgemeester voorzitter van de raad. De aantallen burgemeesters in gemeenten waarbij er een aparte voorzitter is zijn te klein om uitspraken over te doen.

¹⁹ In sommige gemeenten is de burgemeester voorzitter van de raadscommissies. De aantallen burgemeesters in gemeenten waarbij dit zo is, zijn te klein om uitspraken over te doen.

Toelichting (1): in alle deelstaten is de invloed van de raad is ten opzichte van de invloed van de burgemeester en de ambtenaren klein. Uiteraard betreft het hier de invloed zoals die wordt waargenomen door de burgemeester. Het antwoord bevestigt het in de literatuur opgeroepen beeld van een 'super burgemeester'. Voegen we dit bij de gevonden formele dominantie van de burgemeester in de meeste deelstaten (zie daarvoor de analyse tabel), rijst het beeld op van een burgemeester met overwicht over de raad.

Toelichting (2): Als burgemeesters wordt gevraagd naar hun contacten met de raad, blijkt (indien aanwezig) de voorzitter van de raad zich het meest te mogen verheugen in regelmatige contacten met de burgemeester. Verder blijkt dat vooral (de leiders van) de raadsleden van de raadsmeerderheid veel contact hebben met de burgemeesters. Leiders van de raadsminoriteit hebben in alle deelstaten veel minder contact met de burgemeester. In deelstaten waarbij het voorzitterschap van de raadscommissies wordt vervuld door een raadslid, onderhoudt 40% van de burgemeesters regelmatig contact met deze commissievoorzitters.

Aanvulling (1): In het onderzoek in Thüringen is ook gevraagd naar de gevolgen van de invoering van een rechtstreeks gekozen burgemeester. We moeten daarbij niet vergeten dat men in Thüringen een systeem kende waarbij de burgemeester door de raad werd benoemd en niet door de centrale regering. De uitkomsten zijn dan ook niet van toepassing op de verandering in het Nederlandse bestel. Uit de enquête blijkt dat *hauptamtliche* burgemeesters denken dat rechtstreekse verkiezing er toe heeft geleid dat de burgemeester onafhankelijker van zijn partij opereert, dat de raad als gevolg van die verandering *niet* aan macht inboet en dat er tegenwoordig niet echt andere mensen burgemeester worden.

Tabel 6: rol ten opzichte van wethouders en ambtenaren

	Baden-W	NRW	Hessen	Brandenburg	Thüringen
% regelmatig contact met wethouders (indien aanwezig)	86%	63%	96%	65%	56%

Toelichting: over de relatie tussen burgemeesters en wethouders hebben we weinig informatie kunnen vinden. Wel is opvallend dat uit de vraag naar ‘invloed’ (zie tabel 5) blijkt dat wethouders niet veel meer macht wordt toegeschreven dan de raad en soms zelfs minder. Dit bevestigt het beeld dat al naar voren kwam op basis van de analyse van de formele positie van wethouders (in de meeste deelstaten). De burgemeester onderhoudt in de meeste deelstaten contact met de wethouders. In dit opzicht springt vooral Hessen er uit. Daar lijken die contacten nog intensiever. In die deelstaat is de burgemeester dan ook veel afhankelijker van zijn wethouders. Er bestaat in Hessen immers een meer collegiaal bestuur.

Tabel 7: rol ten opzichte van burgers

	Baden-W	NRW	Hessen	Brandenburg	Thüringen
Aantal uren contact met burgers (gemiddeld)	7	6	8	8	6

Toelichting: burgemeesters besteden hun 50-urige werkweek (zie tabel 4) voor een deel aan contacten met burgers. Daarbij zijn er geen grote verschillen tussen de deelstaten. Uit de gegevens blijkt verder dat burgemeesters nog eens zo een 8 uur per week zeggen te besteden aan meer ceremoniële contacten met burgers (trouwerijen en recepties) en aan officiële debatten met burgers. In totaal besteden burgemeesters in Duitsland dus ongeveer 30% van hun tijd aan allerlei contacten met burgers.

Aanvulling: In het onderzoek in Thüringen is ook gevraagd naar de ‘rollen’ die de *hauptamtliche* burgermeester heeft. Daaruit kwam naar voren dat burgemeesters zich vooral zien als ‘vertegenwoordiger van de burgers’ en ‘initiator van nieuwe projecten’. Veel minder scoorden ‘partijvertegenwoordiger’ en ‘ideoloog’.

Literatuur (deels beschikbaar in Twente voor aanvullend onderzoek)

- Andersen, U. and R. Bovermann (2002). Einführung: Die Uraufführung der Bürgermeisterdirektwahl in NRW. Im Westen was Neues. Kommunalwahl 1999 in NRW. U. B. Andersen, Rainer. Opladen, Leske + Budrich: 7-35.
- Bäuerle, S. (1998). Bürgermeister; Zur Charakteristik einer interessanten Berufsgruppe. Eine empirische Untersuchung. Position und Situation der Bürgermeister in Baden-Württemberg. N. Roth and S. Bäuerle. Stuttgart, Kohlhammer: 61-101.
- Birkenfeld-Pfeiffer, D. G., Alfons (2001). Kommunalrecht. Baden-Baden, Nomos.
- Bogumil, J., D. Gehne, et al. (2003). "Gestaltungsfreiheit im Süden größer. Umfrage zur Rolle des Bürgermeisters in NRW und Baden-Württemberg." Städte- und Gemeinderat Heft 10: 26-28.
- Bovenschulte, A. and A. Buß (1996). Plebiszitäre Bürgermeisterverfassungen: Der Umbruch im Kommunalverfassungsrecht. Baden-Baden, Nomos.
- Buhren, G. D. (1995). Allgemeines Kommunalrecht Nordrhein-Westfalen. ??, Deutsche Gemeindeverlag; verlag W. Kohlhammer.
- Derlien, H.-U. (1996). Beurteilungskriterien zur Gestaltung von Kommunalverfassungen. Aktuelle Entwicklungen der inneren Kommunalverfassung. H.-G. Henneke. Stuttgart: 25-32.
- Dols, H. and K. Plate (1999). Kommunalrecht. ???, Verlag W. Kohlhammer.
- EC (1999). The proportion of women members of regional and local parliaments and assemblies in the EU, European Communities.
- Foerstemann (2002). Die Gemeindeorgane in Hessen: Systematische Darstellung der Zuständigkeiten und des Verfahrens der gemeindeorgane sowie die Rechte und Pflichten ihrer Mitglieder, Deutsche Gemeindeverlag; Kohlhammer.
- Gehne, D. H. and L. Holtkamp (2002). Wahlkampf: Nicht ohne meine Partei? Im Westen was Neues. Kommunalwahl 1999 in NRW. U. B. Andersen, Rainer. Opladen, Leske + Budrich: 89-113.
- Gern, A. (1998). Kommunalrecht Baden-Württemberg. Baden-Baden, Nomos Verlag.
- Gern, A. (2003). Deutsches Kommunalrecht. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Gisevius, W. (1999). Der neue Bürgermeister: Vermittler zwischen Bürgern und Verwaltung. Bonn, Dietz Nachfolger.

- Gnauck, J. H., B, Steenbock, R. (??). Thüringer Kommunalverfassung - ergänzbarer Kommentar mit weiterführenden Vorschriften (Loseblattsammlung). Berlin, Erich Schmidt.
- Henneke, H.-G. (1996). Reform der Kommunalverfassung in Zeiten der Verwaltungsmodernisierung. Aktuelle Entwicklungen der inneren Kommunalverfassung. H.-G. Henneke. Stuttgart: 11-24.
- Holtkamp, L. (2002). Das Verhältnis von Bürgern und Bürgermeister, in: Andersen. Im Westen was Neues. Kommunalwahl 1999 in NRW. U. B. Andersen, Rainer. Opladen, Leske + Budrich: 235-253.
- Holtkamp, L. (2002). Kommunale Haushaltspolitik in den 90er Jahren - Der Wandel von polity, politics und policy. Kommunale Entscheidungsprozesse im Wandel. Theoretische und empirische Analysen. J. Bogumil. Opladen, Leske + Budrich: 55-73.
- Knemeyer, F.-L. (1997). Der süddeutsche Verwaltungschef und der Gemeinderat. Gelebte Demokratie. G. Seiler. Stuttgart, Kohlhammer: 83-101.
- Knemeyer, F.-L. (1998). Rechtstellung und Bedeutung des Bürgermeisters in der dualen Rat-Bürgermeister-Verfassung. Position und Situation der Bürgermeister in Baden-Württemberg. N. Roth and S. Bäuerle. Stuttgart, Kohlhammer: 22-39.
- Knemeyer, F.-L. (1999). Gemeindeverfassungen. Kommunalpolitik. H. Wollmann and R. Roth. Opladen, Leske + Budrich: 104-122.
- Köser, H. (2000). Der Gemeinderat in Baden-Württemberg. Sozialprofil, Rekrutierung, Politikverständnis. Kommunalpolitik in Baden-Württemberg. T. W. Pfizer, Hans-Georg. Stuttgart, Kohlhammer: 172-186.
- Kremer, M. (2003). "Kompetenzkonflikte zwischen Rat und Bürgermeister." Deutsche Verwaltungspraxis **54**(7): 253-261.
- Larsen, H. O. (2002). Directly Elected Mayors - Democratic Renewal or Constitutional Confusion? Local Government at the Millenium. J. Caulfield and H. O. Larsen. Opladen, Leske + Budrig: 111-133.
- Ludwig, A. (2003). Die Bürgermeister in Deutschland; ein vergleich zwischen drei Bundesländer - Hessen, Nordrhein-Westfalen und Baden-Württemberg. Institut für Politikwissenschaften. Darmstadt, Technischen Universität Darmstadt.
- Magnier, A. (2003). Subsidiarity: fall or premise of "local government reforms", The Italian case. Reforming local government. Closing the gap between democracy and efficiency. N. Kersting and A. Vetter. Opladen, Leske + Budrig.

- Maier, J. (2002). Einstellungen zur Direktwahl des (Ober-)Bürgermeisters: Ergebnisse einer Befragung von kommunalen Eliten und Bürgern in Thüringen. Kommunale Entscheidungsprozesse im Wandel. Theoretische und empirische Analysen. J. Bogumil. Opladen, Leske + Budrich: 203-218.
- Maier, J. (2003). Die Direktwahl des (Ober-)Bürgermeisters: Ergebnisse einer schriftlichen Befragung unter Stadt- und Gemeinderäten in Thüringen und Sachsen.
- Nierhaus, M. (2003). Kommunalrecht für Brandenburg. ??, Nomos.
- Oehler, G. (2004 (in Vorbereitung)). Thüringer Kommunalwahlgesetz. Kommentar. Stuttgart, Kommunal- und Schul-Verlag.
- Roth, N. (1998). Wie wird man Bürgermeister und warum? Position und Situation der Bürgermeister in Baden-Württemberg. N. Roth and S. Bäuerle. Stuttgart, Kohlhammer: 110-139.
- Schefold, D., Neumann, M. (1996). Entwicklungstendenzen der Kommunalverfassungen in Deutschland: Demokratisierung und Dezentralisierung? Basel, Boston, Berlin.
- Schmidt, A. W.-O. (2004 (in Vorbereitung)). Kommunalverfassungsgesetze Thüringen. Textausgabe mit Einführung. Stuttgart, Kommunal- und Schul-Verlag.
- Sixt, W. (1999). Kommunalwahlrecht in Baden-Württemberg: einschliesslich des regionalwahlrechts. Stuttgart etc., Richard Boorberg Verlag.
- Sundermann, W. and T. Miltkau (1995). Kommunalrecht Brandenburg. Hamburg, Maximilian Verlag.
- Wehling, H.-G. (1999). Kommunalpolitik in Baden-Württemberg. Bürgermeister, Gemeinderat und die Rechte des Bürgers. Taschenbuch Baden-Württemberg. Gesetze- Daten - Analysen. Stuttgart, Kohlhammer.
- Wehling, H.-G. (2000). Der Bürgermeister. Rechtsstellung, Sozialprofil, Funktionen. Kommunalpolitik in Baden-Württemberg. T. W. Pfizer, Hans-Georg. Stuttgart, Kohlhammer: 172-186.
- Witte, J. (2001). "Der Kommunale Recall in Deutschland - Erste Anwendungen." Zeitschrift für Parlamentsfragen **2001**(1): 57-71.
- Wollmann, H. (2001). Direkte Demokratie in den ostdeutschen Kommunen - Regelungsschub und Anwendungspraxis. Zehn Jahre Verwaltungsaufbau Ost - eine Evaluation. H.-U. Derlien. Baden-Baden, Nomos: 27-62.
- Wollmann, H. (2002). Direkte Demokratie in den ostdeutschen Kommunen. Regelung, Praxis und Auswirkungen auf Kommunalpolitik und kommunales

Entscheidungssystem. Kommunale Entscheidungsprozesse im Wandel. Theoretische und empirische Analysen. J. Bogumil. Opladen, Leske + Budrich: 239-264.

Wollmann, H. (2002). Mehr direkte Demokratie in Landes- und Kommunalpolitik. Bleibt Berlin Schlusslicht? Moderne Verwaltung für moderne Metropolen, Berlin und London im Vergleich. M. S. Röber, Eckard / Wollmann, Hellmut. Opladen, Leske + Budrich: 265-207.

Wollmann, H. (2003). "The directly elected (chief executive) mayor and local leadership in German local government: in comparative perspective." International Journal of Public Administration.

Wollmann, H. (2003). Local democracy and administration in East Germany - a "special case" of post-communist transformation? Local Democracy and Government in Post-Socialist Europe. H. I. Baldersheim, Michal/ Wollmann, Hellmut. Opladen, Leske + Budrich: 29-59.